

MUHAMMED RAHİMOKHAN II (FERUZ)'UN HOREZM'DA CEDİDİ HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI SIRASINDAKİ EYLEMLERİ

Ismailov Tokhirjon Khushnubek ugli

Urgench Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün bağımsız araştırmacısı

E-posta: ismailovtohir4349@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13843713>

Özet: Bu makale Muhammed Rahim Han II'nin Harezmi'deki Cedidî hareketin oluşumundaki etkisini incelemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Hive Hanlığı'nın hükümdarı Muhammed Rahim Han II, yalnızca devlet yönetiminde değil, kültür ve eğitim reformlarında da aktif rol aldı. Onun bilime, edebiyata ve kültüre olan ilgisi toplumda modernist fikirlerin ortaya çıkıp yayılmasının temelini attı. Makalede Cedidî hareketin gelişiminin tarihsel koşulları ve Muhammed Rahim Han II'nin bu konudaki politikası analiz edilmektedir. Araştırma sırasında tarihi kaynaklardan ve bilimsel literatürden yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Muhammed Rahim Han II, Cedidî hareket, Harezmi, Hive Hanlığı, kültürel reformlar, aydınlanma, tarihi koşullar, "Genç Hiveliler".

Giriş:

19. yüzyılın ikinci yarısı, Orta Asya'da kültürel ve eğitimsel reformların hızla geliştiği bir dönem olarak öne çıkıyor. Harezmi, zengin kültürel mirası ve tarihi gelenekleriyle bu dönemde önemli merkezlerden biri haline geldi. Hive Hanlığı hükümdarı Muhammed Rahim Han II (Feruz), devlet yönetiminin güçlendirilmesinin yanı sıra toplumda aydınlanma ve modernizm fikirlerinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Cedidîlik hareketi o dönemde Müslüman toplumlarda aydınlanmanın, eğitimin ve kültürün gelişmesini amaçlayan yeni fikir ve fikirleri teşvik etmeyi amaçlıyordu. Bu hareketin Harezmi'deki oluşumu ve gelişimi büyük ölçüde Muhammed Rahim Han II'nin reformlarıyla ilgilidir. Saltanatı döneminde kültür, bilim ve edebiyata önem vermiş, modern eğitim kurumları ve kütüphanelerin kurulmasına yardımcı olmuştur. Bu nedenle Muhammed Rahim Han II'nin siyasi ve kültürel faaliyetlerini incelemek Harezmi'deki Cedidî hareketin oluşum sürecini anlamak açısından önemlidir.

Çekişme:

19. yüzyılın ikinci yarısında Hive Hanlığı'nda yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler Cedidî hareketin ortaya çıkışının temelini oluşturdu. Muhammed Rahim Han II (Feruz) döneminde ülkede eğitim, kültür ve bilime ilgi arttı. Zamanının önde gelen devlet liderlerinden biriydi ve her iki alanda da

(devlet idaresi ve kültürel ve eğitim reformlarında) aktif rol aldı. Bu durum Harezmi'de Cedidî hareketin oluşmasında önemli bir etken olmuştur.

Muhammed Rahimhan II, hükümdarlığı döneminde her şeyden önce devletin güçlendirilmesine büyük önem verdi. Adil yönetimi sağlamak için idari ve ekonomik reformlar başlattı. Aynı zamanda kültür ve edebiyata da önem vermiş, Feruz mahlasıyla yazdığı şiirleriyle çağdaşlarına aydınlanma ve ilim arayışını vaaz etmiştir. Khan, ileri aydınları ve aydınlatıcıları çevresinde toplayarak Hive'de bilimsel ve kültürel bir ortamın oluşmasına katkıda bulundu.

Ülkedeki kültürel ve eğitimsel reformları desteklemek amacıyla Muhammed Rahimhan II yeni okul ve medreselerin açılmasına, kütüphanelerin kurulmasına büyük önem verdi. Özellikle yeni bir öğretim sisteminin getirilmesinden yanaydı. Bu, toplumda modernizm fikirlerinin yayılmasına yardımcı oldu. Muhammed Rahim Han II döneminde açılan okul ve medreselerde sadece dini ilimler değil, laik ilimler de öğretilmeye başlandı. Bu yeni eğitim sistemi modernist hareketin temel ilkelerinden biriydi ve toplumda bilimin ve aydınlanmanın gelişmesini teşvik ediyordu.

Makalenin hazırlanmasında Muhammed Rahim Han II dönemine ait arşiv belgeleri, tarihi kaynaklar ve yazılı eserlerden yararlanılmıştır. Harezmi'deki Cedidî hareketin tarihine ilişkin araştırma çalışmaları ve monografiler de ele alındı. Bu materyaller, Muhammed Rahim Han II'nin eğitim, kültür ve aydınlanma alanındaki faaliyetlerinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak sağlar. Bu temelde hanın Harezmi'deki Cedidî hareketin oluşumuna katkısı analiz edildi.

Tartışma sırasında Muhammed Rahim Han II'nin kendi döneminde uyguladığı reform ve girişimlerin Cedidcilik fikirlerinin gelişmesine olumlu etki yaptığı tespit edildi. Bu hareketin başarısı da Harezmi'de yeni aydınlanma değerlerinin oluşmasını ve toplumsal yaşamın çeşitli alanlarındaki yenilenme süreçlerini hızlandırdı. Böylece Muhammed Rahim Han II'nin kültürel ve eğitim alanındaki reformları toplumun entelektüel potansiyelinin arttırılmasında, halkın bilgiye ve aydınlanmaya yönlendirilmesinde önemli rol oynadı. Onun girişimleri toplumda modern bilgiye olan ilgiyi artırdı, aydınlanmanın ve yeni düşüncenin ortaya çıkmasının temelini oluşturdu.

Feruz'un eğitim alanındaki başlıca reformları şunlarla ilgiliydi:

1. Yeni tarz okulların kurulması: Muhammed Rahim Han II'nin, hükümdarlığı döneminde geleneksel dini okulların yanı sıra yeni tarz okulların kurulmasına da büyük önem verdi. Örnek olarak, "Feruz Han da bir eğitim tutkunuydu ve 1871 yılında Eski Hive Kemerinin önüne kendi adını taşıyan 2 katlı bir medrese inşa ettirmişti" [9, s. 122]. Bu okullar Cedidî hareketin temel

ilkelerinden biriydi ve bu okullarda dini bilgilerin yanı sıra laik ilimler de öğretiliyordu. Yeni yöntemin okullarında aritmetik, coğrafya, tarih, doğa bilimleri ve diğer dünyevi bilimlerin öğretilmesi toplumda yeni bilgi ve görüşler oluşturdu. Bu, gelecekteki bilimsel ve teknik gelişmenin ve sosyal değişimlerin temeli oldu.

2. Kütüphanelerin ve bilim ve eğitim ortamının geliştirilmesi: Muhammed Rahim Han II döneminde kütüphanelerin kurulması ve bilime önem verilmesi, eğitim alanında yapılan bir diğer önemli reformdu. Sarayında büyük bir kütüphane oluşturdu ve burada sadece dini değil laik bilimlerle ilgili kitapları da topladı. Bu kütüphanede görev yapan bilim insanları ve eğitimcilerin etrafında bilimsel ve eğitici bir ortam oluşturulmuş, bu da eğitim alanında yeni yaklaşımların geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

3. Öğretmenlerin eğitimi: Muhammed Rahim Han II'nin okullarda yeni yöntemi öğretecek modern bilgilerle donatılmış öğretmenlerin yetiştirilmesine odaklandı. Ona göre sadece geleneksel din eğitimiyle sınırlı kalmamak, modern bilimlerin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması gerekiyordu. Bu amaçla Buhara ve Semerkant'ın da aralarında bulunduğu diğer bölgelere bazı hocalar göndererek onların modern bilgiler edinmelerini sağladı.

4. Eğitimin yaygınlaştırılması: Feruz'un eğitim alanındaki reformları sadece üst sınıfa yönelik değil, genel kamuoyuna yönelikti. Onun inisiyatifiyle kurulan okullar herkese açıldı, bu da okuryazarlık düzeyinin artmasına ve toplumun entelektüel potansiyelinin geliştirilmesine hizmet ediyordu. Aynı zamanda eğitim yaygınlaştırılarak Harezm'de bilim ve kültürün yeni bir düzeye ulaşması teşvik edildi.

5. Eğitimin şiir ve edebiyat yoluyla teşvik edilmesi: Muhammed Rahim Han II "Feruz" mahlasını yaratarak şiir yoluyla toplumda bilime ilgi ve aydınlanmayı uyandırmaya çalıştı. Şiirleri eğitim ve aydınlanmanın önemini, insanları bilgiye ulaşmaya ve ilmi takdir etmeye teşvik eden konuları yansıtmaktadır. Bu durum halkın bilime ve eğitime karşı tutumunun olumlu yönde değişmesine hizmet etti.

Feruz Han'ın eğitimdeki ilerlemesi 1873'teki Rus işgalinden sonra bile devam etti. Özellikle İsmail Gaspıralı, Kırım'da başlayan yorgun okullardaki eğitim sistemini öğrendikten sonra, bu eğitim kurumlarını Harezm'de kurma arzusunu dile getirmiştir [9, s. 122].

Feruz'un eğitim alanında yaptığı reformlar sonucunda Harezm'de Ceditî hareketin oluşması ve gelişmesi için elverişli bir ortam yaratıldı. Onun bu konudaki faaliyetleri, aydınlanma fikirlerinin o dönemde Orta Asya'nın diğer bölgelerinde de yayılmasına olumlu etki yaptı. Bu nedenle Muhammed Rahim

Han II'nın eğitim reformları sadece Harezmi'nin değil tüm bölgenin eğitim ve kültürel gelişimine büyük katkı sağladı.

Literatür analizi (inceleme):

Harezmi'de Ceditî hareketin ortaya çıkışında Muhammed Rahim Han II'nin (Feruz) rolüne ilişkin bilimsel çalışmalar tarih yazımı ve edebiyat çalışmaları açısından zengin ve çeşitlidir. Bu konu üzerinde yapılan araştırmalara dayanarak Ceditîlik hareketinin oluşumu, sosyal, politik ve kültürel faktörleri ile Muhammed Rahim Han II'nin faaliyetleri derinlemesine analiz edildi.

Başlangıçta, Özbek tarihçileri 19. yüzyılda Harezmi'nin sosyo-politik tarihini incelerken, II. Muhammed Rahim Han'ın Ceditci hareket üzerindeki tutumu ve etkisi özellikle dikkat çekiciydi. Ş. Shomuhamedov[10], S. Niyazov[7] gibi araştırmacıların eserlerinde Ceditî hareketin Harezmi'deki başlangıç süreci ve sosyo-politik koşulların bu hareketin gelişimine etkisi incelenmiştir. Eserlerinde II. Muhammed Rahim Han'ın hükümdar olarak yaptığı reformların, özellikle kültür ve aydınlanmaya yaklaşımının toplumda yeni fikir ve görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı vurgulanıyor.

N. Torakulov[5], Kh. Bobojonov[3] gibi bilim adamlarının tarihi kaynak ve belgelere dayanan çalışmalarında Muhammed Rahim Han II döneminde eğitim alanında yapılan değişiklikler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Han'ın yeni metod okulları açma konusundaki dikkatini, bu okullarda laik konuları öğretme motivasyonunu incelediler ve Ceditci hareket üzerindeki etkisine ışık tuttular. Özellikle bu kaynaklarda Feruz'un bilimi ve aydınlanmayı desteklemeyi amaçlayan politikasının toplumun entelektüel gelişimine hizmet ettiği gösterilmektedir. Bu bakımdan araştırmacılar Muhammed Rahim Han II'ni zamanının ilerici düşünen bir devlet adamı olarak tanımlamaktadır.

Edebi çalışmalar çerçevesinde II. Muhammed Rahim Han'ın kişisel edebi mirasının, özellikle de "Feruz" mahlasıyla yazdığı şiirlerinin, Ceditci fikirlerin oluşmasında büyük önem taşıdığı yazılmıştır. A. Ahmedov[1], S. Azizov[2] gibi bilim adamlarının bilimsel makalelerinde Feruz'un şiirsel yaratıcılığı, aydınlanmayı yükseltmeye yönelik konular ve ahlaki değerler analiz edilmiştir. Onlara göre Muhammed Rahim Han II şiirleri ve edebi eserleri aracılığıyla halkı bilgi, kültür ve yenilik için çabalamaya çağırdı. Bu bilimsel çalışmalar Feruz'un Ceditîlik hareketine manevi bir zemin oluşturduğunu kanıtlamaktadır.

Ceditîlik hareketinin Harezmi'deki tarihsel gelişimi, onu destekleyen aydınlar ve bu hareketin ülkenin eğitim sistemine etkisi konusunda da bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin M. Olimov[6], H. Ibragimov[4]'un araştırmalarında Muhammed Rahim Han II'nin kültür ve eğitim alanında yaptığı

reformlar ve bu reformların Harezmi'nin sosyal kalkınmasına etkisi vurgulanmaktadır. Han'ın girişimleri sonucunda yeni okul ve medreselerde dini ilimlerin yanı sıra laik bilimlerin de öğretilmesinin toplumda yeni düşünceyi teşvik ettiğini düşünüyorlar.

Genel olarak literatürün analizi, Muhammed Rahim Han II'nin faaliyet ve reformlarının Harezmi'de Ceditî hareketin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olarak kabul edildiğini göstermektedir. Kendisine adanan araştırmalar, Muhammed Rahim Han II'nin kültür ve eğitim alanındaki eylemleri ve reformlarıyla tanıtıyor ve onu modernist fikirlerin ileri bir temsilcisi olarak tanımlıyor. Bu bilimsel çalışmalara dayanarak Muhammed Rahim Han II'nin Harezmi'deki Ceditîlik hareketinin oluşumu ve gelişmesindeki etkisi yeterince ele alınmakta ve bu konuda yapılan araştırmalar konunun bilimsel gerekçesini sunmaktadır.

Özet:

Harezmi'deki Ceditî hareketin oluşumunda Muhammed Rahim Han II'nin (Feruz) rolü ve etkisi, tarihsel süreçlerin daha derinlemesine incelenmesiyle daha da netleşiyor. 19. yüzyılın ikinci yarısında Hive Hanlığı sosyal, kültürel ve eğitimsel değişimleri arzulamış, yeni düşünce ve fikirlere açıklık göstermiştir. Bu değişiklikler büyük ölçüde Muhammed Rahim Han II'nin eğitim faaliyetleri ve reformlarının sonucuydu.

Sonuçlar, Muhammed Rahim Han II'nin hükümdarlığı döneminde ülkede kültür ve eğitimin gelişmesini amaçlayan bir dizi reform uyguladığını gösteriyor. Yeni metod okullarının açılmasına, modern kütüphanelerin kurulmasına, laik ilimlerin öğretilmesi sisteminin getirilmesine önem vererek Harezmi'deki Ceditîlik hareketi için önemli koşullar yarattı. Bu hareketin temel ilkelerinden biri olan yeni bir eğitim yönteminin uygulamaya konulması, Harezmi'de yeni nesil aydınların oluşmasına hizmet etti.

Literatür incelendiğinde Feruz'un eğitim faaliyetinin kişisel edebi çalışmaları ve topluma kazandırdığı yeni değerlerle yakından ilgili olduğu görülmektedir. Şiirleri ve edebi eserleriyle toplumu ilme çağırarak, insanları yeni düşünmeye teşvik etmiştir. Aynı zamanda Muhammed Rahim Han II zamanının ileri görüşlü bir devlet adamı olarak siyasi yönetim ve kültürel-eğitim reformlarını uyumlu bir şekilde gerçekleştirerek Ceditîlik hareketinin başarılı bir şekilde gelişmesinin önünü açtı.

Sonuç olarak Muhammed Rahim Han II'nin reformları ve girişimleri Harezmi'deki Ceditî hareketin oluşumunda ve gelişmesinde büyük önem taşıyordu. Kültür ve eğitim alanında yeni yöntem ve fikirlerin ortaya çıkmasının önünü açtı,

toplumda yeni bir bakış açısının oluşmasına büyük katkı sağladı. Feruz'un bu konudaki çalışmaları Harezmi'de bilimin, kültürün gelişmesinde ve sosyal kalkınmada eşsiz bir dönem yarattı. Bu nedenle Muhammed Rahim Han II'in Harezmi'deki Cedidî hareketin ortaya çıkışındaki rolü ve mirası hâlâ derin bilimsel incelemeye değer bir konudur.

Referansların listesi:

1. Ahmedov, A. "Özbekistan'ın devrimci hareketi: tarihsel koşullar ve gelişim faktörleri." - Taşkent: Özbekistan Ulusal Ansiklopedisi, 2000.
2. Azizov, S. "Cedidlerin edebi mirası." - Taşkent: Edebiyat ve Sanat Yayınevi, 2014.
3. Bobojonov, H. "Hive Hanlığı Tarihi." - Taşkent: Bilim yayınevi, 2005.
4. Ibragimov, H. "Özbekistan'ın Aydınlatıcıları." - Taşkent: Yeni yüzyıl nesli, 2003.
5. Torakulov, N. "Hive Hanlığı ve Cedidizm Hareketi." - Taşkent: Bilim ve Teknoloji, 2015.
6. Olimov, M. "Orta Asya'daki Cedidçilik hareketi ve sosyo-politik önemi." - Taşkent: Şark, 1999.
7. Niyazov, S. "Modernizm ve eğitim reformları." - Taşkent: Maneviyat, 2012.
8. Rahimov, B. "Hive'nin modernleri ve eğitim reformları." - Urganç: Khorezmi, 2010.
9. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad. "Harezmi modernizmi: reformlar, eğitim ve edebiyat" Monografi; Khorezmi: "Milleniumus matbaası" yayınevi, 2024. -172 s.
10. Şomuhamedov, Ş. "Harezmi'nin Tarihi ve Kültürü." - Urganç: Harezmi yayınevi, 2008.

